

יוסף יובל טובי

יהדות תימן

כרך חמישי

אישים

מלומדים, רבנים, חוקרים, אנשי ציבור

10_0131111

יוסף יובל טובי

יהדות תימן

כרך חמישי

אישים

**מלומדים, רבנים, חוקרים, אנשי ציבור
אסופת מאמרים**

האגודה לטיפוח חברה ותרבות

נתניה תשפ"ד

ספר זה יוצא לאור בתמיכת
משרד המורשת

כל הזכויות שמורות

האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר

כיכר העצמאות 11, נתניה 4211501

טלפון: 09-833-1325; פקס: 09-861-4712

www.teman.org.il

office@teman.org.il

דפוס א. שטרן, ירושלים תשפ"ד/2024

מסת"ב 978-965-92995-9-1

פתח דבר

מפעל כינוס מחקריו של פרופ' יוסף יובל טובי בסדרת כרכים אחת הוא דבר בעיתו שיאפשר לחוקר ולקורא המתעניין למצוא את כל העושר המחקרי, שיצא מתחת ידו של פרופ' טובי במהלך שנים רבות, במקום אחד. עיון בכרכים השונים מבליט את השילוב המופלא בין כישוריו והכשרתו כחוקר השירה העברית בימי הביניים והשוואתה לשירה הערבית בת זמנה, לבין כישוריו כהיסטוריון של יהודי תימן. משך שנים ארוכות, חקר מדעי היהדות שהלך והתפתח במדינת ישראל – שינק את שורשיו מן האסכולות האירופיות – הוסיף לראות את חזות הכל בתהליכים המרכזיים בחיי העם היהודי, בוודאי בעת החדשה, באירופה דווקא, ולא עודד במשך תקופה ארוכה התפתחות של המחקר גם למרכזים יהודים אחרים, שנתפשו על ידו כמי שפעלו – או שמא קפאו – בשולי ההיסטוריה היהודית המודרנית. במהלך שבעים וחמש השנים שחלפו מאז נוסדה מדינת ישראל חלו שינויים רבים בתחום המודעות ההיסטורית והתרבותית של היהודים יוצאי ארצות ערב. תחושתם כי הם כבר ישראלים דיים חיזקה בהם – ועוד יותר בצאצאיהם – את הרצון לחשוף את עברם ואת שורשיהם. תפישת 'מיזוג הגלויות' שבאה במקום תפישת 'כור ההיתוך' העניקה גם להם את האפשרות לחקור ולהציג את המורשת והערכים שהם הביאו לחברה הישראלית. זאת, מעבר להווי ולפולקלור האקזוטיים – שגם להם כשלעצמם חשיבות לא מעטה – שבמשך שנים היו חרך ההצצה או שמא חלון הראווה היחיד לעולמם של יוצאי ארצות האסלאם, ובעיקר של יהודי תימן. שינוי חל גם בהכרה של המחקר ההיסטורי בצורך בחקירת עברם של קיבוצים יהודים נוספים. התגוונותו של מקצוע ההיסטוריה מעבר להיסטוריה המדינית גם אל התחומים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים, הציבה בפני החוקרים מגוון חדש של נושאים הראויים למחקר, דווקא בעברן של אותן קהילות שנתפשו זמן רב כזניחות מבחינת הסיפור ההיסטורי המרכזי. ההכרה כי מדינת ישראל היא חלק מן המזרח התיכון, וכי הכרת אזור זה תקדם את יכולתה של מדינת היהודים להשתלב טוב יותר במרחב המוסלמי, נתנה דחיפה אדירה לחקר הסימביוזה שבין יהודי ארצות האסלאם לסביבתם. חקר קהילות ישראל במזרח התיכון זכה בשנים האחרונות לתנופה מרשימה וכמעט אין קהילה מרכזית שלא הוקדש לה מחקר מיוחד. פרופ' טובי נמנה עם דור המייסדים של חקר הקהילות הללו והוא מן המובילים בחקר קהילות היהודים בתימן ובפזורה התימנית שזכה לשני כתרים: העמדת תלמידים הרבה ועשות ספרים הרבה. בחלק הראשון של הכרך שלפנינו עוסק פרופ' טובי בחכמי תימן בימי הביניים, וכבר כאן מתגלה ערכו הגדול של הכרך. קיבוץ המאמרים למקום אחד מאפשר לקורא

לקבל תמונה מלאה יותר על עולם התורה בתימן החל במאה ה"ב ועד המאה הט"ו. בפרק הרביעי בחלק זה מופיעה גם הצעת הסיכום של פרופ' טובי בויכוח על 'מנחת יהודה' על דמותו ופעלו הספרותי של ר' יהודה ג'זפאן בן המאה ה"ט.

החלק השני עוסק בחכמי תימן במאה העשרים ומגוון יצירתם והנהגתם הציבורית את יהודי תימן. החלק השלישי עוסק בחכמי עדן ובפעילותם הציבורית בעיר זו, ממנה יצאה מאוחר יותר העליה הגדולה של יהודי תימן לארץ ישראל. החלק הרביעי עניינו בחכמי תימן יושבי ארץ ישראל.

חלק נפרד מוקדש – ולא בכדי – לחתן פרס ישראל הרב יוסף קאפח, להצגה ולניתוח של כתיבתו, הגותו ותרומתו לתרבות היהודית והישראלית. אולם לא רק בתלמידי חכמים עוסק פרופ' טובי אלא גם ביוצרים שראו חובה לעצמם למלא את שוקת המידע אודות יהודי תימן בתחומים שונים, כגון משלים וסיפורים, וחוקרים אשר הקדישו את ימיהם ולילותיהם לחקר יהודי תימן ועולמם התרבותי. לאלה מוקדש החלק השישי בספר. במובן מסוים, פרופ' טובי גואל (בפעם השנייה) את היוצרים והחוקרים הללו מאלמוניותם בקרב הציבור הישראלי.

הדברים נכונים גם לגבי החלק השביעי בכרך זה, העוסק במנהיגים ואישי ציבור. אמנם, ישראל ישעיהו המנוח, שניהן כיושב ראש הכנסת, איננו דמות אלמונית בציבור הישראלי, אולם אישים אחרים – או שהם אינם מוכרים או שעובדת היותם ממוצא תימני איננה ידועה.

חלקו השמיני של הספר עוסק בחוקרים ורושמי רשומות שאינם תימנים אך עניינם היה יהודי תימן. שני פרקים בחלק זה מוקדשים לפרופ' יוסף הלוי, יהודי צרפתי ממוצא תורכי בן המאה ה"ט, פרק אחד לפרופ' דב נוי, ופרק אחד לנוסע דוד בן שמואל קאראסו, שביקר בתימן לאחר כיבושה מחדש על ידי העות'מאנים בשנת 1872.

צורת כתיבתו של פרופ' טובי מושכת את הלבבות. לא די בכך שהוא בקי במגוון עצום של מקורות ראשוניים, יהודיים וערביים, הוא בקי גם בספרות המחקר העשירה וכך הוא רוקח עבור הקוראים מסות ומחקרים הכתובים ביד אומן, תוך כדי שילוב מובאות ארוכות מן המקורות המחיים את הדמויות והמעשים אל מול עיני הקורא. את עבודתו החשובה נוכל לסכם במשפט אחד: את הכל עשה יפה בעט'ו. נאחל לפרופ' יוסף ויבל טובי כי ה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, וכי גם לאחר כינוס כל מחקריו יעשיר אותנו במחקרים חדשים.

פרופ' ירון הראל
אוניברסיטת בראילן
סיון תשפ"ג

תוכן העניינים

5	פרופ' ירון הראל, פתח דבר
חלק ראשון: חכמי תימן בימי הביניים	
	פרק ראשון
15	שירה וחברה ביצירתו של המשורר אברהם בן חלפון (עדן, המאה ה"ב)
	פרק שני
35	רבי חוטר בן שלמה: חייו ותקופתו
	פרק שלישי
43	רבי דוד בן ישע הלוי (המאה ה"ט)
	פרק רביעי
	הצעת סיכום בויכוח על 'מנחת יהודה'
60	על דמותו ופעלו הספרותי של ר' יהודה ג'זפאן
חלק שני: חכמי תימן במאה העשרים	
	פרק ראשון
75	רבי אברהם צנעאני ושירתו
	פרק שני
84	מקורות לתולדות הרב יחיא קאפח זצ"ל ותנועתו
	פרק שלישי
	ראש גולת אריאל: מעשי בית דין ותשובות של הרב יצחק הלוי ז"ל
116	והספדים על פטירתו
	פרק רביעי
135	רבי יחיא אביץ': מנהיג יהודי תימן
	פרק חמישי
143	הרב שלום בן יוסף קלזאן זצ"ל

	פרק שישי
156	הרב עמרם קרח כהיסטוריון
	פרק שביעי
166	ר' זכריה עראקי – מעתיק הדיואנים הגדולים ביותר
	פרק שמיני
177	רבי שלום מעטוף ותכלאל 'עטרת זקנים'
	חלק שלישי: חכמי עדן
	פרק ראשון
187	הרב המלומד הציוני והמקובל: הרב משומר בן שמואל נסים איש עדן
	פרק שני
196	מהלל העדני ופעילותו הציונית: עדן תרפ"ב–תרצ"א (1922–1931)
	חלק רביעי: חכמי תימן בארץ ישראל
	פרק ראשון
259	הרב חיים דמתי (אסבט) ושליחותו לעיר קאבס, תוניסיה מטעם קהילת התימנים בירושלים בראשית המאה העשרים
	פרק שני
269	הרב שלום אלשיך
	פרק שלישי
271	פנקס השליחות לתימן של ר' שלמה נדאף ז"ל
	פרק רביעי
281	הרב שמואל צ'אהרי וחילופי איגרות בינו לבין חכמי צנעא
	פרק חמישי
339	ר' שלום משולם – במחקר המסורת
	פרק שישי
343	הרב שלום בן יחיא יצחק הלוי זצ"ל

חלק חמישי: הרב יוסף קאפח זצ"ל

- פרק ראשון
ר' יוסף קאפח: חתן פרס ישראל לשנת תשכ"ט
361
- פרק שני
מבוא לספר 'הליכות תימן' של הרב יוסף קאפח
366
- פרק שלישי
תרומת הרב יוסף קאפח לחקר יהדות תימן
376
- פרק רביעי
תפישת היהדות בעיני הרב יוסף קאפח
394
- פרק חמישי
הרב יוסף קאפח זצ"ל: פילוסוף ונאמן הדת
400
- פרק שישי
מקומו של הרב יוסף קאפח זצ"ל בתולדות חכמי תימן
412
- פרק שביעי
הרב יוסף קאפח: מלומד בעל שם בינלאומי באצטלה של רב תימני
424
- פרק שמיני
מקורות לתולדות הרב יוסף קאפח זצ"ל ופעילותו
434

חלק שישי: יוצרים וחוקרים

- פרק ראשון
ר' יחיא צברי: תולדותיו ומשלו
445
- פרק שני
שלום לוי נחום
459
- פרק שלישי
יהודה לוי נחום
461
- פרק רביעי
נסים בנימין גמליאלי וספרו 'אהבת תימן'
465
- פרק חמישי
נסים בנימין גמליאלי: הסופר והמתעד-החוקר
469

- פרק שישי
 486 נסים בנימין גמליאלי: סופר, חוקר תרבות והומניסט
 פרק שביעי
 495 רצון הלוי: משורר, מספר וחוקר
 פרק שמיני
 508 אהרן עמרם: נעים זמירות ישראל
 פרק תשיעי
 519 עזרא עוזרי: הידיד והסופר

חלק שביעי: מנהיגים ואנשי ציבור

- פרק ראשון
 529 הרב יעקב מאיר ועולי תימן בירושלים: המאבק הכושל לאחדות
 פרק שני
 552 יצחק נדב: חבר 'השומר' וזכרונותיו
 פרק שלישי
 556 תרומת ישראל ישעיהו לשילוב יוצאי תימן בארץ ישראל ובמדינת ישראל
 פרק רביעי
 565 עובדיה בן-שלום: איש החזון והמעש
 פרק חמישי
 568 ציון גרמי – לדמותו: מבחירי הקהילה התימנית בירושלים
 פרק שישי
 571 דר' יגאל בן-שלום:
 איש ציבור ונשיא האגודה לטיפוח חברה ותרבות, תיעוד ומחקר
 חלק שמיני: נוסעים וחוקרים שלא מיוצאי תימן
 פרק ראשון
 583 יוסף הלוי חקור יהדות תימן
 פרק שני
 619 הדין וחשבון של יוסף הלוי על מסעו לתימן (1869–1870)

	פרק שלישי
653	דוד בן שמואל קאראסו וספרו 'זכרון תימן'
	פרק רביעי
658	פרופסור דב נוי: המורה ומתווה הדרך
667	מקורות המאמרים
673	מפתח כללי
705	מפתח השירים